

ŁUKASZ Z WIELKIEGO KOŹMINA (Lucas de Magna Cosmin, Lucas de Jaroslavia) – filozof, teolog, kaznodzieja, rektor Uniwersytetu Krakowskiego, ur. ok. 1370, zm. po 28 VI 1412.

Pochodził z rodziny mieszczańskiej zamieszkałej w Wielkim Koźminie w powiecie kaliskim. Był synem Mikołaja, otrzymał imiona Mikołaj Łukasz, ale w Uniwersytecie Krakowskim używał imienia Łukasz. Rodzina przeniosła się do Jarosławia, stąd czasem podpisywał się „de Jaroslavia olim de Cosmin”.

Studia uniwersyteckie rozpoczął w Pradze, gdzie na Wydziale Artium w 1396 otrzymał stopień bakałarza. Wkrótce wrócił do kraju; w 1400 był już w Sandomierzu rektorem szkoły przy kolegiacie Najświętszej Maryi Panny. Szkołę objął po Bartłomieju z Jasła, gdy ten udał się do Pragi na uniwersytet. W Sandomierzu nastąpiło zaprzyjaźnienie się obu uczonych. Ł. cenił Bartłomieja, był wdzięcznym jego uczniem, a mistrz udostępniał mu dzieła do kopiowania i obdarował później posiadanymi kodeksami.

Kierując sandomierską szkołą Ł. w 1401 podjął dalsze studia na Uniwersytecie Krakowskim, na którym w 1403 otrzymał stopień mistrza sztuk wyzwolonych. Był uczniem Stanisława ze Skarbimierza, którego później w swej mowie rektorskiej nazwał „doctor magisterque meus carissimus, in cuius laribus ab adolescentia mea fueram observatus” („nauczyciel i mistrz mój najdroższy, w którego domu od młodości byłem szanowany”). Mimo studiów w Krakowie Ł. nie przestał kierować (przynajmniej do 1405) szkołą sandomierską. Był też z nadania bpa krakowskiego Piotra Wysza wikariuszem w kolegiacie sandomierskiej. Od 1405 (do śmierci) był proboszczem w Beszowej Rycerskiej, w powiecie buskim, rodzinnej parafii bpa, wówczas poznańskiego, Wojciecha Jastrzębca.

W Uniwersytecie Krakowskim Ł. rozpoczął wykłady (wymieniony w spisie mistrzów z 1408) i działalność pedagogiczną na Wydziale Sztuk Wyzwolonych. Zapisał się chlubnie sumienną pracą, której miarą było wypromowanie wielu bakałarzy i magistrów, późniejszych wybitnych krakowskich profesorów. Z zachowanych mów promocyjnych Ł. z lat 1410–1412 poznajemy imiona niektórych jego uczniów, magistrów: Dersława z Borzymowa, Stanisława z Sobniowa, Stanisława z Uścia, Jakuba z Zaborowa, a także bakałarzy, którzy nie kontynuowali dalszych studiów: Jana Gałkę z Gór, Jana Voldnera z Tarnowa i Macieja z Raczna. Zachowane w rpsie mowy

promocyjne pozwalają na poznanie jego metody badań filozoficznych z zaznaczeniem własnego stanowiska. W mowie pochwalnej na promocję Stanisława z Uścia i Jana Voldnera z Tarnowa z 1412 Ł. głosił: „Každy prawdziwy filozof [...] w swoich dociekaniach naukowych powinien unosić się na dwu skrzydłach filozofii: jednym uczucia albo woli, drugim rozumu. Skrzydło woli ma trzy pióra, z których pierwsze sprawia, że prawdziwy filozof kocha mądrość i docieka przyczyn, drugie, że to, co poznał drogą spekulatywną, wykorzystuje dla poprawy obyczajów, trzecie, że tyle postępuje w cnocie, ile postąpił w mądrości. W skrzydle rozumu znajduje się pięć piór. Pierwsze nie pozwala w nic wierzyć, sądzić ani przypuszczać bez koniecznej przyczyny i uzasadnienia rozumowego. Drugie pióro wskazuje, że nie należy do wszystkiego stosować ścisłych kryteriów matematycznych, lecz godzić się na właściwe aspekty i racje, na to, co się widzi w zależności od warunków badanego przedmiotu – z tym, że szkodliwa jest zarówno zbyt łatwowierność, jak i przesadna nieufność. Trzecie pióro jest potrójne. Składają się na nie: 1. doświadczenie i myślenie dyskursywne (toteż Arystoteles zapytany, skąd tyle wie, odpowiedział, że wszystkiego nauczył się z rzeczy), 2. pisma filozofów, 3. obserwacja i nie pisane poglądy różnych ludów oparte na tradycji przodków. Czwarte pióro sprawia, że filozof zawsze jest gotów zmienić swój pogląd dla racji bardziej prawdopodobnej i silniejszej. Piąte pióro przestrzega, by nie opowiadać się za jakąś racją bez namysłu, lecz za tym, co po rozwadze uzna się za bardziej prawdopodobne” (cyt. za: M. Kowalczyk, *Mowy i kazania uniwersyteckie Ł. z Wielkiego Koźmina*, 14–15).

Wykładając na Wydziale Sztuk Wyzwolonych podjął Ł. studia teologiczne pod kierunkiem Mikołaja z Pyzdr. Przed 13 XI 1410 uzyskał stopień bakałarza biblijnego i wygłosił rekomendację Pisma Świętego, dziękując w zakończeniu swoim protektorom: Piotrowi Wyszowi, bpowi krakowskiemu i kanclerzowi uniwersytetu, Wojciechowi Jastrzębcowi, bpowi poznańskiemu, od którego, jak sam wyznał, doznał licznych dobrodziejstw, Mikołajowi Kozłowskiemu, rektorowi uniwersytetu, Pełce z Borzykowej, dziekanowi Wydziału Sztuk Wyzwolonych, Mikołajowi z Pyzdr, promotorowi, oraz dobrodziejom świeckim. Jako świeżo promowany bakałarz teologii wygłosił kazanie *De sancto Briccio et rege in missa Universitatis*, zawierające pochwałę króla Władysława Jagiełły i jego obronę przed zarzutami

wysuwanymi przez propagandę krzyżacką; w kazaniu Ł. porównał Jagiełłę ze św. Brykcjuszem, niesłusznie oczernionym bpem. Po zakończeniu cyklu wykładów biblijnych został dopuszczony do wykładu *Sentencji* Piotra Lombarda (zachowała się kolejna rekomendacja Pisma Świętego).

W 1411 został wybrany na rektora Uniwersytetu Krakowskiego i uczczony mową rekomendacyjną Stanisława ze Skarbimierza. Ł. odpowiedział mową rektorską, z której przebija wdzięczność dla Stanisława, mistrza przychodzącego z pomocą we wszystkich kłopotach, a także dla mistrzów i poprzedników na urzędzie rektorskim oraz prośba o pomoc i współpracę w realizacji zadań, jakie przed nim stanęły. W czasie pełnienia funkcji rektora wygłosił dwie ekshortacje poświęcone problematyce studenckiej; mówił m.in. o prawdziwej i fałszywej miłości, o wystrzeganiu się rozpusty, stronienu od kobiet, unikaniu gry w kości rozpowszechnionej wśród studentów.

Osobny rozdział działalności Ł. stanowi praca duszpasterska i kaznodziejska, której owocem jest *Postylla (Sermones triplices de tempore)*, zachowana w kilku kodeksach. Z listu z 1412, dedykującego ten zbiór kazań bpowi poznańskiemu Wojciechowi Jastrzębcowi, dowiadujemy się, że Ł. jako proboszcz w Beszowej Rycerskiej głosił kazania w języku pol. w Łubnicy k. Beszowej, wsi rodzinnej Jastrzębca; pisał o sobie: „Polonus sum, Polonis loquor” („Polakiem jestem, do Polaków mówię”). Sama *Postylla* została napisana w czasie studiów uniwersyteckich po łacinie. „Przypomina raczej naukowy komentarz do tekstów biblijnych i niewiele ma wspólnego z popularnymi kazaniem” (S. Wielgus, *Średniowieczna łacińskojęzyczna biblistyka polska*, 47). Ł. należał do pierwszych pol. uczonych, którzy podejmowali próby wprowadzenia języka pol. do piśmiennictwa naukowego. W *Postylli* zamieścił pol. czterowiersz: „Chrystus zmartwych wstał ge” oraz interpretację etymologiczną słowa „swaczba” w kazaniu na I niedzielę po oktawie Trzech Króli, dotyczącym ewangelii o godach w Kanie Galilejskiej. Również w mowach uniwersyteckich nie brak interpretacji etymologicznych. Dotyczą one nazw miejscowości, z których pochodzili promowani, imion promowanych czy też ich rodziców, nazw rodowych. Można przypuszczać, że Ł. tłumaczył na język pol. żywot Matki Boskiej, z którego mógłby pochodzić zachowany, jego ręką pisany, wierszowany frg. o wyśpiewaniu przez Maryję *Magnificat*: „Jesu Xpa sina swego...” (rps BJ 2215, k. 176v). Jest to frg. cenny

przez to, że stanowi przyczynek do dziejów ortografii pol. w pierwszym dziesięcioleciu XV w. Ł. starał się, jeszcze nieporadnie, oddać w piśmie zmiękczenia spółgłosek, nosówek i dźwięku „sz”. Stosuje tę metodę w pol. słowach używanych w mowach uniwersyteckich, w pol. nazwach miejscowości, z których pochodzili studenci, wpisywani przez niego własnoręcznie do metryki uniwersyteckiej w czasie jego rektoratu w 1411.

Owocną działalność naukową Ł. przerwała przedwczesna śmierć w ok. czterdziestym roku życia. Działalność, jaką prowadził na rzecz odnowionego Uniwersytetu Krakowskiego, musiała być szczególnie owocna, skoro Stanisław ze Skarbimierza stwierdził w mowach pożegnalnych, że Ł. dokonał w uniwersytecie więcej niż dziesięciu czy nawet dwudziestu mistrzów, nazwał go wzorem mistrzów, dobrodziejem biednych studentów, przykładem posłuszeństwa wobec rektora Uniwersytetu. Wspomniał także o przekazaniu przez zmarłego na rzecz uczelni posiadanej przez niego biblioteki (z której do dziś w BJ i Bibliotece Kapituły Krakowskiej zachowały się 43 kodeksy) zawierającej Pismo Święte i komentarze biblijne różnych autorów, ale także dzieła św. Augustyna, św. Bernarda z Clairvaux, św. Tomasza z Akwinu, Piotra Lombarda, Jana Burydana, Mateusza z Krakowa, Jana Isnera, Bartłomieja z Jasła.

Poglądy teologiczne Ł. nie są wystarczająco zbadane. Dotychczasowi badacze dochodzą do wniosku, że był jednym z tych uczonych krakowskich, którzy hołdowali praktycyzmowi w teologii, bardziej interesowali się problemami moralnymi i społecznymi niż metafizycznymi, szukając głównie w Biblii uzasadnień do głoszonych przez siebie poglądów.

A. Brückner, *Kazania średniowieczne* (część 1), Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny 24 (1895), 50–52; J. Fijałek, *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego wydziału teologicznego w XV w.*, tamże, 29 (1898), 75–76; M. Kowalczyk, *Mowy i kazania uniwersyteckie Ł. z Wielkiego Koźmina*, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 12 (1960) z. 2, 7–20; Z. Kozłowska-Budkowa, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Grunwaldu*, ZNUJ. Prace Historyczne 8 (1961), 61–62; J. Wolny, *Łaciński zbiór kazań Peregryna z Opola i ich związek z tzw. „Kazaniami gnieźnieńskimi”*, w: *Średniowiecze. Studia o kulturze*, Wwa 1961, I 215–219; NKorbut I 237; Z. Kozłowska-

Budkowa, *Odnowienie Jagiellońskiego Uniwersytetu Krakowskiego (1390–1414)*, w: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, Kr 1964, I 63–64; J. Zathay, *Biblioteka Jagiellońska w latach 1364–1492*, w: tenże, A. Lewicka-Kamińska, L. Hajdukiewicz, *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, I: *1364–1775*, Kr 1966, 45–50; M. Kowalczyk, *Krakowskie mowy uniwersyteckie z pierwszej połowy XV wieku*, Wr 1970; M. Markowski, FPS 241; tenże, *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim*, Wr 1971; M. Kowalczyk, PSB XVIII 536–537; *Historia nauki polskiej*, VI: *Dokumentacja bio-bibliograficzna. Indeks biograficzny tomu I i II* (oprac. L. Hajdukiewicz), Wr 1974, 383; S. Dobrzański, *Słownik polskich teologów katolickich*, Wwa 1981, I 585–586; J. Tříška, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Pr 1981, 404; Lucas de Magna Cosmin, *Duo sermones in festo Pentecostes* (oprac. R. Tatarzyński), PrzTom 4 (1988), 59–74; S. Wielgus, *Średniowieczna łacińskojęzyczna biblistyka polska*, Lb 1992, 44–48; M. Markowski, *Dzieje Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1397–1525*, Kr 1996, 115–117; *Księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku*, Kr 2000; Z. Pietrzyk, *Poczet rektorów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1400–2000*, Kr 2000, 34.

Marian Zwiercan